

*Теория и опит
Theory & Practice*

СОЦИАЛНА ЗНАЧИМОСТ НА РОДИТЕЛСКИТЕ ПРАВА И ЗАДЪЛЖЕНИЯ

Цецка Коларова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Настоящата разработка има за основна цел теоретично да направи анализ на социалната значимост на родителските права и задължения, съобразно с иновационно регламентирани семейни отношения от Семейния кодекс, приет през 2009. Разглежданите проблеми са съществена и основна част от съвременните обществени отношения. В разработката са включени следните основни подтеми за родителските права и задължения: същност, особености, иновации, тенденции.

Keywords: parents' rights and obligations – essence, peculiarities, innovations, tendencies

Една особено дискутирана и определено продължителна законодателна дейност приключва на 12.06.2009 г., когато в нашата страна се приема нов Семейен кодекс (СК). Той се обнародва в Държавен вестник, бр. 47 от 23.06.2009 г. и влиза в сила от 01.10.2009 г. С този факт не само българското семейно право се обновява, но и редица семейни проблеми намират иновативни решения, които рефлектират силно върху реалния живот на цялото общество.

Тази статия има за основна цел да направи анализ на едно широко използвано понятие в публичното пространство, а именно – родителските права и задължения, като постави акцент върху тяхната социална значимост съобразно с иновационно регламентирани семейни отношения. Темата на разработката произтича от убеждението, че социално-правното образование може да съдейства за разясняване на областта на частното право и за даване на достъпни отговори на много житейски въпроси, като това изцяло се отнася и за правата и задълженията на родителите и тяхната обществена значимост.

Още с раждането си детето има статут на правен субект, а между него и родителите му веднага възникват определени социални и правни отношения.

Съгласно установената семейно-правна теория „отношенията между родители и деца имат важно значение за семейството и обществото. Преди всичко те са свързани с формиране на подрастващото поколение“ (Ненова, 1990: 185). В тези отношения „здравината на връзките между тези най-близки лица, степента на проникването им от нравствените и хуманните принципи определят здра-

вината и облика на самото семейство. А то е основна градивна единица на обществото“ (Ненова, 1990:185). Всичко това детерминира социалната значимост както на правата на детето, така и на родителските права и задължения.

Социална значимост на същността на родителските права и задължения

Възможно е да се направи най-обща класификация на родителските права и задължения с идея да се обхване тяхната разнородност и множественост. Различните автори ги систематизират по различни начини, които са сходни по съдържание.

По класификацията на Л. Ненова съществуват три основни групи родителски права и задължения. В първата група могат да се поставят тези, които са свързани с личността на детето – даването на име, отглеждането, възпитанието и образованието на детето (по Ненова, 1990: 188). Втората голяма група на родителските права и задължения са свързани със задължението за съвместно живее на детето с родителите (по Ненова, 1990: 188). Третата група родителски права и задължения се свързва с попечителските функции на родителите спрямо техните деца при извършване на правни действия (по Ненова, 1990: 188).

Друга систематика на родителските права и задължения се предлага от В. Тодорова под научната редакция на Ц. Цанкова (Цанкова et al., 2009: 365–377). В нея родителските права и задължения се обособяват в пет групи. Първата се отнася до представителството и попечителските функции над детето. Втората група представя свързаните с личността на детето родителски права и задължения. Третата се свързва със задължението за съвместно живее с детето. Четвъртата група се основава върху новата философия за детето и съдържа правата на родителите на консултиране и подкрепа. Последната група се формира от тези родителски права и задължения, които се отнасят до имуществото на детето (Цанкова et al., 2009: 365–377).

Общият принцип е, че всеки родител е носител на родителски права и задължения по отношение на своите ненавършили пълнолетие деца (чл. 122, ал. 1, СК). Независимо дали имат сключен граждански брак или не, родителите имат равни права и задължения (чл. 122, ал. 2, СК). Упражняването на родителските права и задължения е в интерес на детето от двамата родители заедно и поотделно. В случаите, когато се налага родителят да действа сам, той е длъжен да уведоми другия родител (чл. 123, ал. 1, СК). При всички случаи упражняването на родителските права и задължения се извършва по общо съгласие на родителите. При разногласие те могат да се обърнат към медиатор или да предявят иск пред районния съд по настоящия адрес на детето, който решава спора след изслушване на родителите, а при необходимост – и на детето (чл. 123, ал. 1, СК). В процеса на осъществяване на родителските права и задължения съпругът на родителя е длъжен да съдейства на родителя при изпълнение на неговите задължения (чл. 123, ал. 3, СК).

Всеки родител има право и задължение да полага грижи, възпитание и надзор на децата си. Той трябва да се грижи за физическото, умственото, нравственото и социалното развитие на детето, за неговото образование и за неговите лични и имуществени интереси (чл. 125, ал.1, СК). Родителят отглежда детето, формира възгледите му и осигурява образованието му съобразно с възможностите си и в съответствие с нуждите и наклонностите на детето и с цел израстването му като самостоятелна и отговорна личност. В този процес родителят няма право да използва насилие, както и методи на възпитание, които уронват достойнството на детето (чл. 125, ал. 2, СК), но при всички положения следва да осигурява постоянен надзор по отношение на малолетното си дете и подходящ контрол на поведение на непълнолетното дете (чл. 125, ал. 3, СК).

Родителите имат правото и задължението на съвместно живееене, т.е. те трябва да живеят заедно с ненавършилите пълнолетие деца, освен ако важни причини налагат да живеят отделно (чл. 126, ал. 1, СК). В случаите, когато детето се отклони или бъде отклонено от местоживееенето си, районният съд по настоящия адрес на родителя по негово искане постановява връщане на детето, след като го изслуша. Определението на съда може да се обжалва пред окръжния съд, но обжалването не спира изпълнението. Връщането на детето се осъществява по административен ред (чл. 126, ал. 2, СК). Ако съдът установи наличието на важни причини за несъвместно живееене, той отказва връщането на детето при родителя и уведомява дирекция „Социално подпомагане“ по настоящия адрес на детето, която предприема незабавно мерки за закрила (чл. 126, ал. 3, СК).

Възможно е да възникне спор относно родителските права, когато родителите не живеят заедно. Ако те постигнат съгласие относно местоживееенето на детето, упражняването на родителските права, личните отношения с него и издръжката му, могат да поискат от районния съд по настоящия адрес на детето да утвърди споразумението им (чл. 127, ал.1, СК). Ако родителите не постигнат споразумение, спорът се решава от районния съд по настоящия адрес на детето. Решението на съда може да се обжалва по общия ред (чл. 127, ал.2, СК). По искане на родителя съдът определя привременни мерки в интерес на детето, след като поиска становище от дирекция „Социално подпомагане“. Определението не подлежи на обжалване, но може да се изменя от същия съд (чл. 127, ал.3, СК). За осигуряване на изпълнение на съдебното решение съдът може да приложи и защитни мерки като осъществяване на личните отношения в присъствието на определено лице или на определено място или поемане на разходите за пътуване на детето, а ако е необходимо – и на лицето, което го придружава (чл. 126, ал. 4 във връзка с чл. 59, ал. 8 и чл. 59, ал. 2 и 7, СК).

В съвременните условия в страната често се появява и спор при разногласие между родители за пътуване на детето им в чужбина с единия от родителите. Поради това през 2010 г. се добави нов регламент в Семейния кодекс, според който всички въпроси, свързани с пътуване на дете в чужбина и издаването на

необходимите лични документи за това, се решават по общо съгласие на родителите. (чл. 127а, ал. 1, СК). Когато родителите не постигнат такова съгласие, спорът между тях се решава от районния съд по настоящия адрес на детето (чл. 127а, ал. 2, СК), като производството започва по молба на единия от родителите. Съдът изслушва другия родител, освен ако не се яви без уважителни причини. Съдът може и по своя инициатива да събира доказателства по казуса (чл. 127а, ал. 3, СК). Съдът може дори да допусне предварително изпълнение на постановеното решение, ако това е в интерес на детето (чл. 127а, ал. 4, СК)

В родителските права и задължения влизат и представителството, и попечителското съдействие. Всеки от родителите може сам да представлява малолетното си дете и да дава съгласие за правните действия на непълнолетното си дете в негов интерес (чл. 129, ал. 1, СК). Ако съществува противоречие между интереса на родителя и на детето се назначава особен представител.

Родителските права и задължения включват и управление и разпореждане с имуществото на детето – в интерес на детето и с грижата на добър стопанин (чл. 130, ал. 1, СК). Управлението и разпореждането на доходите от имуществото на детето, които не са необходими за негови нужди, се допуска да се използват за задоволяване на потребности на семейството (чл. 130, ал. 2, СК). Управлението и разпореждането с недвижими имоти, с движими вещи чрез формална сделка и с влогове, както и с ценни книги, принадлежащи на детето, се допускат с разрешение на районния съд по настоящия му адрес, ако разпореждането не противоречи на интереса на детето (чл. 130, ал. 3, СК).

Законодателят изрично уточнява, че дарение, отказ от права, даване на заем и обезпечаване на чужди задължения от ненавършило пълнолетие дете са нищожни. По изключение обезпечаване на чужди задължения чрез залог или ипотека може да се извърши при нужда или очевидна полза за детето или при извънредни нужди на семейството (чл. 130, ал. 4, СК).

Уточнение е направено и за сделките на встъпилия в брак непълнолетен, който става дееспособен, но все пак спрямо него се прилага ограничението, че той може да се разпорежда с недвижим имот само с разрешение на районния съдия по настоящия адрес на местоживеенето си (чл. 130, ал. 5 във връзка с чл. 6, ал. 4, СК).

Законодателят установява ограничаване и лишаване от родителски права и задължения като мерки за защита и в интерес на детето от собствените му родители. Този класически институт има адекватна за съвременните условия уредба (по Цанкова & et al., 2009: 408)

Това може да бъде направено само с решение на съда поради „виновно поведение“ или поради „безвиновно състояние“ на родителя (Ненова, 1990: 201).

Ограничаването на родителските права поради „виновно поведение“ се налага от районния съд, когато поведението на родителя представлява опасност за личността, здравето, възпитанието или имуществото на детето. В този случай съдът отнема или поставя условия за упражняването на някои от родител-

ските права и може да възложи осъществяването им на друго лице. При нужда може да бъде променено местоживеенето на детето или то да бъде настанено извън семейството (чл. 131, ал. 1, СК).

Ограничаването на родителските права поради „безвиновно състояние“ налагат, когато поради продължителна физическа или душевна болест или други обективни причини родителят не е в състояние да упражнява родителските си права (чл. 131, ал. 2, СК).

Лишаването от родителски права се налага като мярка или когато изброените обстоятелства за предходната мярка са станали „особено тежки случаи“, или когато без основателна причина родителят трайно не полага грижи за детето и не му дава издръжка (чл. 132, ал. 1, СК).

Когато се наложи мярката „лишаване от родителски права“ на единия родител, но няма друг родител или упражняването на родителските права от него не е в интерес на детето, съдът предприема мерки за закрила по Закона за закрила на детето и го настанява извън семейството (чл. 132, ал. 2, СК).

Производството за ограничаване и за лишаване от родителски права се образува по искане на другия родител, на прокурора или на дирекция „Социално подпомагане“ пред районния съд по настоящия адрес на детето (чл. 133, ал. 1, СК). По делото се изслушват прокурорът, представител на дирекция „Социално подпомагане“ и родителят, чието ограничаване или лишаване от права се иска, освен ако той не се яви без уважителни причини. Съдът определя подходящи привременни мерки в интерес на детето, като взема предвид становището на дирекция „Социално подпомагане“. Определението не подлежи на обжалване, но може да се изменя от същия съд. (чл. 133, ал. 1–3, СК).

При ограничаване на родителски права чрез настаняване на детето извън семейството и при лишаване от родителски права съдът определя: издръжката на детето, ако не е присъдена; мерките относно личните отношения между родителя и детето (чл. 134, СК).

При изменение на обстоятелствата съдът може да промени наложените мерки по ограничаване и лишаване от родителски права. Родителят може да поиска от съда да бъдат възстановени родителските му права, ако е отпаднало основанието, поради което е бил лишен от тях (чл. 135, ал. 2, СК).

Когато има наложени мерки за ограничаване или лишаване от родителски права, съдът съобщава служебно на общината по постоянния адрес на родителя за тяхното вписване в регистър. Съдът изпраща препис от решението и на дирекция „Социално подпомагане“ по настоящия адрес на детето, която предприема подходящи мерки и при необходимост предлага учредяване на настойничество или попечителство. (чл. 136, СК).

Семейният кодекс използва едно специфично понятие – „заместваща грижа“, която представя грижата за децата, на чиито родители е наложена мярка за ограничаване или лишаване от родителски права. Тя се осъществява от

лица, на които е възложено да отглеждат и възпитават тези деца, без да придобиват родителски права и задължения (чл. 137, ал. 1, СК). Без съгласието на родителите те могат да вземат решения и да предприемат действия само за запазване живота и здравето на децата, за които полагат грижи (чл. 137, ал. 2, СК). Лицата, при които детето е настанено по съдебен ред, имат право и задължение да живеят с него, както и задължение да осъществяват фактически действия по отглеждането, възпитанието и надзора на детето. Те имат и правото на връщане на детето, ако то се отклони от съвместното живеене. (чл. 137, ал. 3, СК). Лицата, които осъществяват заместваща грижа, извършват необходимите правни действия за защита на личните права на детето, свързани с неговото здраве, образование, гражданско състояние и за издаването на документи за самоличност, след положително становище на дирекция „Социално подпомагане“. Те са длъжни да внасят паричните средства на детето на негово име в банка в 7-дневен срок от получаването им. За несвоевременно внесени суми те дължат законната лихва. (чл. 137, ал. 4 във връзка с чл. 165, ал. 3, СК). При настаняване на детето по административен ред действията относно финансовите средства на детето се осъществяват от дирекция „Социално подпомагане“ (чл. 137, ал. 5, СК във връзка с чл. 27 от ЗЗакрД).

Основно право на детето е да бъде изслушвано при всяко негово участие в изброените производства (чл. 138 СК във връзка с чл. 15 от ЗЗакрД).

Социална значимост на особеностите на родителските права и задължения

В правната теория се обособяват следните особености на родителските права и задължения. Самото понятие „родителски права и задължения“ притежава особеност, че не включва целия реален родителски период – в житейски план родителят е родител, докато е жив, независимо от това на каква възраст става неговото дете. В социално-юридически план обаче под това понятие се имат предвид „правата и задълженията на родителите по отношение на ненавършилите пълнолетие деца.“ (Ненова, 1990: 186).

Гражданите, а и самото законодателство ползват и други понятия, които имат синонимно значение – „родителски права“, „родителски функции“, „родителски грижи“. Синонимният смисъл на тези термини произтича от друга особеност на родителските права и задължения. По своята природа те изразяват своеобразно единство на права и задължения – родителските права са едновременно и родителски задължения, а родителските задължения са едновременно и родителски права. В широк граждански контекст понятието „родителска грижа“ обхваща това юридическо единство. От гледна точка на социалната му значимост пък се употребява и изразът „родителски функции“.

Друга специфична особеност е, че родителските права и задължения са уредени в Семейния кодекс съобразно неговите принципи (чл. 2, СК), които

притежават подчертано изразена социална значимост. Казано по друг начин, резултатът от осъществяване на родителските права и задължения формира детето като гражданин на обществото. В този смисъл – изграждането на детето като личност, процесите на неговото отглеждане и възпитание по своята същност са от категорията на най-важните интереси на социума заради собственото му съществуване и съхранение. Като задача на социума те са поверени на родителите. В целия този контекст родителските права и задължения притежават обществена значимост. Съответно съществуват законови опции за контрол и евентуална намеса от страна на социума, ако те не се изпълняват.

Особеност на родителските права и задължения е, че те възникват на основание на закона – при установен произход или при осиновяване, а не по някакъв друг начин. Нещо повече – те не могат да бъдат „прекратявани, изменявани или преотстъпвани по волята на родителите“ (Ненова, 1990:187). Именно законът определя правилата и условията на всяка промяна в това отношение. Законът също така установява дейността на конкретните държавни органи, чрез които може да бъде извършена подобна промяна, например: осиновяване, лишаване от родителски права, ограничаване на родителските права, поверяване на детето на единия родител (при развод, домашно насилие и т.н.) и т.н.

Особеност на родителските права и задължения е, че те се ръководят от грижата за децата и защитата на техните интереси.

Като особеност на родителските права и задължения може да се посочи и реципрочността на правата и задълженията на детето, установени в Семейния кодекс от законодателя. Съгласно чл. 124, ал. 1 детето има право да бъде отглеждано и възпитавано по начин, който да осигурява неговото нормално физическо, умствено, нравствено и социално развитие. Съгласно чл. 124, ал. 2 детето има право на лични отношения с родителите си, освен ако съд е постановил друго. Съгласно чл. 124, ал. 3 детето може лично да се обърне към дирекция „Социално подпомагане“ за съдействие, ако има разногласие между него и негов родител. Съгласно чл. 124, ал. 4 децата са длъжни да уважават своите родители и да им помагат. Съгласно чл. 124, ал. 5 пълнолетните деца са длъжни да се грижат за своите възрастни или болни родители.

Социална значимост на основните иновации при родителските права и задължения

В действащия Семейен кодекс по отношение на родителските права и задължения законодателят извежда следните основни иновации.

Преди всичко упражняването на родителските права след развода е уредено детайлно и единствено в интерес на децата. Акцентът е поставен върху общото съгласие на съпрузите, като съдът определя мерките по упражняване на правата и личните отношения, само ако не е постигнато споразумение меж-

ду тях. Осигурено е изслушването на децата и е гарантирано изпълнението на решението на съда относно родителските права (чл. 59, СК).

Проблемите на произхода имат много важни нови положения, които осигуряват реално равенството на децата и правото на детето да има установен произход, както изискват текстовете на Конвенцията за правата на детето. Роденото в брака дете има възможност да оспорва презумпцията за бащинство (чл. 62, ал. 4, нов СК). Иновативно са уредени въпросите на майчинството и на бащинството, когато детето е родено при асистирана репродукция. Има нови правни разрешения и в материята на припознаването на детето.

В основно реструктурираната Глава осма на кодекса институтът на осиновяването в нея е с нова, подробна и всеоткривателна правна уредба, която обхваща както вътрешното, така и международното осиновяване, както пълното, така и непълното осиновяване (по Цанкова & et al., 2009: 288–365). Новата социална политика на държавата при изменените обществени условия на живот, новата концепция за грижа за децата се отразява в новата регламентация и е свързана непосредствено с приемането на Закона за закрила на детето (ДВ, бр. 48 от 2000 г.), както и с реформата на института относно осиновяването, извършена през 2003 г. Голямата цел е бързо да се извеждат децата от социалните институции и да се поверяват на техните осиновители. Административните процедури, предхождащи съдебното осиновително производство, са иновативно разработени. Нови правила са установени и за разглеждане и решаване на гражданските дела за осиновяване. Новите положения се отнасят преди всичко до пълното осиновяване, но съществено засягат и непълното осиновяване. Грижата и всеоткривателната защита на най-добрия интерес на всяко осиновявано дете са водещи съображения в регламентацията на изискванията за допустимост на осиновяването, както и на организацията на неговото извършване. Само ако е в интерес на осиновявания, се допуска осиновяването (чл. 97, ал. 2, СК).

Новите положения в областта на осиновяването накратко могат да се очертаят в следните няколко направления. Първо, регистрите на подлежащите на пълно осиновяване деца и националният регистър на лицата, желаещи да станат осиновители, са разработени основно. Съдебното производство за включване на детето в регистъра е премахнато. Сроктът от 6 месеца за включване на детето в регистъра и за допускане на осиновяването без съгласието на родителите започва да тече от настъпването на детето по административен ред в специализираната институция (чл. 93, ал. 2, чл. 84, ал. 2, СК). Второ, даден е приоритет на вътрешното осиновяване и прецизиране на критериите за определяне на подходящ осиновяващ за всяко дете. Трето, уредбата на унищожаемостта на осиновяването, включително и на международното осиновяване, е подобрена и допълнена. Четвърто, уредбата на институциите по осиновяването е прецизирана и подобрена – на Съвета по осиновяване при регионалните дирекции „Социално подпомагане“ (чл. 94 и 95, СК) и на Съвета по международни осиновявания в Министерството на правосъдието (чл. 114 и 115,

СК). Пето, посредничеството при международното осиновяване е уредено, както и положението на акредитираните организации за международни осиновявания (по Цанкова & et al., 2009: 350–365). Запазен е охранителният характер на съдебното производство за осиновяване (както пълно, така и непълно), но в него са внесени важни изменения, приложими и при международните осиновявания (чл. 117, СК).

Като прецизира и допълва правната уредба, новият Семейен кодекс запазва възможността за прекратяване на осиновяването. Посочени са и нови основания за унищожаемост, свързани с процедурите по включване на децата в регистрите за пълно осиновяване (по Цанкова & et al., 2009: 364-365).

Социалнозначима иновация е и действащата законова възможност да се допусне осиновяване без съгласие на родителя, когато в срок до 6 месеца от датата на настаняването на детето в специализирана институция, без основателна причина той (родителят) не е поискал прекратяване на настаняването.

В процедурата по осиновяване спрямо кандидатите да осиновят дете фундаментални новости няма, променени са определени срокове в рамките на самата процедура. Въведен е нов единен регистър на тези лица.

Социална значимост имат и новостите, предвидени в процедурите, които уреждат вписването на деца в регистрите за осиновяване, както и в съдебната процедура по допускане на осиновяването. Въведен е режим на „Осиновяване без съгласието на родител“.

Според разпоредбата на чл. 93, ал. 2 от Семейния кодекс, осиновяване без съгласие на родителя ще се допуска, когато детето е настанено в специализирана институция и родителят в срок от шест месеца от датата на настаняването, без основателна причина, не е поискал прекратяване на това настаняване. В този случай родителят няма да бъде призован в съда. Няма да може и да обжалва решението по осиновяване (чл. 98, ал. 2, СК).

Разпоредбата е драстична, недомислена и категорично противоречи на чл. 8 от Европейската конвенция за правата на човека, в който се защитава правото на личен и семеен живот, дом и кореспонденция от неправомерната намеса на държавните органи.

Няма никакво съмнение, че по-рано съществуващата уредба, която позволяваше безкраен престой на децата в институциите, без да имат надежда да бъдат осиновени, се налага да се промени. Но новият Семейен кодекс предлага разрешение, което може да бъде укоримо – на практика ще се отнемат родителски права, без да е дадена преценка от страна на съда, като това няма да може да бъде обжалвано от родителите.

Свършено нова уредба получава и правото на информация на осиновениите деца за биологичния им произход, което носи дълбока социална значимост. В действащия Семейен кодекс текстът претърпява изменения и в крайна сметка се приема, че: „Осиновителите имат право да получат информация за произхода на детето от дирекция „Социално подпомагане“, ако важни причини

налагат това. При наличие на важни причини това право има и навършилият шестнадесет години“ (чл. 105, СК). При анализ на законовия текст възникват определени неясноти. Най-напред е необходимо да се има предвид, че в нашата страна са установени степени на дееспособността, или популярно казано – те определят възрастта, на която лицата могат да вземат правно-валидни решения. От раждането до 14 години лицата са малолетни и напълно недееспособни в нашето гражданско право. Лицата от 14 до 18 години са непълнолетни и притежават ограничена дееспособност. Лицата стават пълнолетни и придобиват пълна дееспособност едва след навършване на 18 години. Предполага се, че на тази възраст човек е достатъчно зрял и психически устойчив, за да може адекватно и отговорно да ръководи постъпките си. Възможността да научиш за биологичния си произход несъмнено следва да бъде гарантирана, но още по-несъмнено следва да бъде преценена възрастта, на която това е подходящо да се случи. Посочената в новия Семейен кодекс възраст – 16 години, едва ли е най-удачната с оглед на психическото развитие на децата – характерната чувствителност и силната емоционалност точно в периода на пубертета. В редица европейски страни този въпрос е уреден, като се дава право на достъп до информация, свързана с произхода им, на осиновени лица, навършили 18 години. На следващо място е целесъобразно да се отбележи, че липсва яснота относно съдържанието на понятието „информация за произхода“. Трябва да бъде разграничена информацията, съдържаща се в социалното досие, от личните данни на биологичните родители. Необходимо е българският закон да уреди достъпа до различните данни и да направи изрично разграничение между тях. Не е маловажно, че липсва и ясна процедура, която да описва начина, по който ще бъде предоставена информацията. Достъпът е поставен в зависимост от доказването на т. нар. важни причини, което не е напълно ясно понятие.

Проблемът за търсене и установяване на биологичния произход и свързания с тях достъп до лични данни е сериозен, многопластов, социално и личностно обвързан с множество последствия. В този контекст не би трябвало да бъде решен по начина, който предлага новият Семейен кодекс, а определено се изисква по-голяма прецизност и яснота на процедурата и правилата.

Социалнозначима е и иновиранията уредба на отношенията между родителите и ненавършилите пълнолетие деца. Регулацията е съобразена с развитието на социалното законодателство и новите социални форми на грижи за децата. В основата на правните решения се полага концепцията за закрила на децата, защита на техния интерес и пълно съобразяване с изискванията на международните документи. По-голяма възискателност и отговорност на родителите се установяват за изпълнение на родителските задължения.

В резултат на новия подход изрично са записани основните права на детето в семейството. Съгласно чл. 124, ал. 1 от Семейния кодекс, детето има право да бъде отглеждано и възпитавано по начин, който да осигурява неговото нормално фи-

зическо, умствено, нравствено и социално развитие. Детето има право на лични отношения с родителите си, освен ако съд е постановил друго (чл. 124, ал. 2, СК).

Иновативен е подходът съгласно ал. 3 на чл. 124 от Семейния кодекс, където при разногласие между родител и дете, то може лично да се обърне към дирекция „Социално подпомагане“ за съдействие. Ако детето е навършило четиринадесет години и разногласието е по съществени въпроси, то може да се обърне чрез дирекцията за решаване на спора пред районния съд по настоящия му адрес.

С оглед на социалната значимост на новата философия за детето неотклонно се следва правилото за изслушване на децата според степента на тяхното развитие, след информирание и консултиране по реда, установен в Закона за закрила на детето. Разширена е възможността непълнолетното дете да действа самостоятелно или чрез дирекция „Социално подпомагане“.

При родителските права и задължения, които са и на двамата родители, ако произходът от тях е установен, иновативно е посочена ролята на органите по закрила на детето. Установен е правен механизъм за преодоляване на разногласията между родителите за постигане на споразумение. Придадена е изпълнителна сила на утвърденото от съда споразумение между родителите (по Цанкова & et al., 2009: 404–405).

Иновативни решения съществуват и при уреждане на представителството на родителите, действията по управление и разпореждане с имуществото на детето. Аналогично на лицата, които по надлежния ред са натоварени да осъществяват заместваща грижа, са предоставени представителни правомощия, с които да се отговори на потребностите на детето (чл. 137, СК).

Съществена е социалната значимост на института на издръжката, за който съществуват също нови положения в действащото законодателство. Правните редове на лицата, дължащи издръжка, и на лицата, които имат право на издръжка, са запазени, но е променена поредността на търсене и получаване на издръжка от бившия невиновен за развода съпруг. В чл. 142, ал. 2 от действащия Семейен кодекс е установен минимален размер на издръжката на дете 1/4 от минималната работна заплата. Предвидена е и възможност за добавка към определената издръжка при изключителни нужди на детето. Изплащането на издръжка от държавата е уредено в детайли (чл. 152, СК).

Сега действащият Семейен кодекс внася съществено нови положения и в института на настойничеството и попечителството, които традиционно имат висока социална значимост. Подобрява се взаимодействието между органите, ангажирани с дейност по закрила на ненавършилите пълнолетие и запретените лица. Нови прецизирани разпоредби уреждат правомощията на настойниците и попечителите, за да се осигури надлежната грижа за личните и имуществени интереси на децата и на запретените. Предвидено е създаването на регистър на назначените настойници, членовете на настойническия съвет и попечителите и заместник-попечителите. Регистърът ще се води по постоянния адрес на поставеното под

настойничество или попечителство лице. В него се вписват и настойниците и попечителите по право, ако те са поискали това (по Цанкова & et al., 2009: 438 и сл.).

В нормативната уредба на Семейния кодекс са включени и иновационни текстове за личните отношения между внуци и дядо и баба, непосредствено към отношенията между родители и деца поради житейската близост между тези сродници. Юридически погледнато, това са самостоятелни отношения, в родствена близост от втора степен по права линия. Тази родствена връзка е скрепена от законите с многобройни правни последици, но по отношение и на личните отношения в нея има изрични разпоредби.

Социалната значимост на семейното законодателство се изразява и във факта, че децата са длъжни да уважават и своите баба и дядо. Длъжни са и да им помагат. Същото задължение имат децата и към другите членове на семейството, както и към съпруга на родителя си (чл. 124, ал. 4, СК). Тези задължения са сходни със задълженията към родителите и имат нравствен характер. Обличането на нравствен дълг в законова форма на задължение е предвидено от законодателя като насочващо и предимно възпитателно по значение. Отнасят се до ненавършилите пълнолетие деца и е в съответствие с тяхното развитие и детски възможности. Предвидената в закона норма изисква уважение, внимание, съчувствие, учтивост, съпричастност и в този случай се възприема като критерий за добро, позитивно отношение на внуци към дядо или баба. Съответно неуважението, грубостта, липсата на внимание се възприемат като критерий за лошо, негативно отношение на внуците. При тежки нарушения на предвиденото длъжимо по закон поведение, то може да породи тежки правни последици за внуците, като например недостойнство за наследяване, загуба на право на издръжка от дядото и бабата и др. Дядото и бабата имат право на лични отношения с децата, които не са навършили пълнолетие. В случаите, когато се пречи на установяването и поддържането на такива отношения, съдът може да определи мерки за тях, ако това е в интерес на детето (чл. 128, ал. 1, СК). Това право е признато по принцип, без да са посочени мерките, които налага съдът. Ако контактът с бабата и дядото пречат на интересите на детето, раздвояват го, правят го психически тревожно и неустойчиво, създават нагласи срещу родителя и т.н., то тогава съдът може да отхвърли подобни иски и в практиката има такива случаи. Ако родителят, на когото съдът е определил режим на лични отношения с детето, временно не е в състояние да го упражнява поради отсъствие или заболяване, този режим може да се осъществява от бабата и дядото на детето (чл. 128., ал. 3, СК).

Социална значимост на тенденциите в развитието на родителските права и задължения

Социална значимост притежават и тенденциите в развитието на нормативната база на родителските права и задължения. В перспектива те могат да се очертаят в следните посоки:

Общо изискване към всички разпоредби на новия Семейен кодекс трябва да бъде необходимостта от избягване задълбочаване на конфликтите между родителите по отношение прилагането и съобразяването с правата и интересите на детето, максимално бързо съдебно производство и облекчаване на процедурите чрез решаване на голям кръг от въпроси чрез извънсъдебни споразумения, широко и в определени случаи – задължително използване на медиацията и на семейната консултация.

Основа на законодателните изисквания към Семейния кодекс по отношение на детето трябва да е философията, че детето има нужда и от двамата родители при неговото отглеждане, възпитание и образование, независимо дали неговите родители съжителстват съвместно, сключили са граждански брак, са разделени или разведени. Тази философия трябва още да включва и разбирането, че детето, което е отделено от единия или от двамата си родители, има право да поддържа лични отношения и пряк контакт с двамата си родители редовно, освен ако това противоречи на висшите интереси на детето. Не на последно място законодателят следва да възприеме като елемент от тази философия, че висшите интереси на детето изискват съобразяване и с обстоятелствата, при които могат да бъдат постановени лични отношения между детето и лица, различни от неговите родители, имащи семейни връзки с детето. Необходимо е да има възможност въпросът да се разглежда от съда заедно с решението за лични отношения с родителите. Това е житейски възможно, оправдано и често срещано.

Семейният кодекс следва да постави в центъра на своята философия и разпореждания първостепенната роля на родителската отговорност към детето, като се насърчава съвместното упражняване на родителски права и задължения след раздяла или развод.

Презумпцията за съвместно упражняване на родителски права и задължения да се прилага във всички случаи освен в тези, при които единият от родителите е неспособен или не притежава по доказан начин капацитет да е носител на тези права и задължения след раздяла или развод, като не се допуска неравнопоставеност на родителите на основата на пола при изготвянето и одобряването на родителски споразумения или при постановяването на съдебни решения.

Социалната значимост на родителските права и задължения изисква законодателството да стимулира родителските споразумения, в това число и чрез използване на медиация, семейна консултация и др. В полза на обществото ще бъде, ако съгласно закона родителите имат възможност да уреждат режима на личните отношения, а съдът да действа само при невъзможност за споразумяване. Семейният кодекс не бива да се увлича по тенденцията на бюрократизиране на националната система за закрила на детето, а тъкмо напротив – препоръчително е да олекоти своите процедури там, където това е възможно.

За да създаде яснота, откритост, надеждност и доверие в правораздавателната система, Семейният кодекс трябва да включи подробни и осъвременени

критерии за интересите на детето. Съдът би трябвало да се съобразява с тези правила, както при изготвянето и одобряването на споразумения, така и при постановяването на съдебни решения относно родителските права и задължения и на режима на личните отношения.

Препоръчително е Министерството на правосъдието съвместно с Държавната агенция за закрила на детето да изработи и предостави примерни споразумения на съдебните органи и родителите, които сключват споразумения или търсят съдебно решение при раздяла или развод. По този начин в най-пълна степен ще се осъществяват изискванията за защита на интересите на детето и общите принципи, на които съдебните споразумения трябва да отговарят. Добре е да се предвидят и варианти съобразно с някои специфични условия, при които ще се изпълнява споразумението, както да се създадат и еталони.

В заключение може да се подчертае, че отношенията между родители и деца не са просто „отношения на добра воля“, не са просто „традиционна българска черта за хипертрофия на грижата за децата“, а са правни отношения. Значението на този факт се състои в начина на разглеждане на визираните отношения: съдържанието на всяко правоотношение се изпълва от правата и задълженията на неговите страни. Естествено юридическите формулировки са родени от трайни социални ценности, които от своя страна формират социалната етика. Поради това е вярно, ако се каже, че отношенията между родители и деца са отношения на границата между морала и правото.

Правната намеса трябва да е ефективна, оправдана и целесъобразна поради деликатния характер на личните и семейните отношения. Паралелно с желанието на нашето общество да се усъвършенстват правните механизми е необходимо да се апробират и утвърждават механизми, средства и услуги, които да осъществяват консултиране, посредничество, социално-правна и психологическа помощ както за деца, така и за родители. По такъв път могат да се решат предизвикателства, които са гранични между правна материя, социална политика и жизнен стандарт на децата, а и на всички хора в обществото.

Уместно е да се постави и един страничен от темата въпрос – разбирането на законодателя за родителските права и задължения се отразява предимно и основно в семейното право. В тези отношения обаче има място за включване на помагащи институции и специалисти, които да допринесат за постигането на по-голям социален ефект. Възможно решение за интересите и правата на децата би могло да се намери в една по-широка и несъдебна защита в общественото пространство чрез социална, педагогическа, психологическа, консултативна, посредническа и подкрепяща работа.

Социално-правният фундамент на родителските права и задължения е проблем, който не се разглежда в теорията на образованието от гледна точка на педагогическата социално-правна култура. Като последица от това знанията и компетентността на широк кръг специалисти, занимаващи се с деца, се оказ-

ват непълни, частични или формирани на основата на личния емпиричен житейски опит. Повишаването на правната култура на педагога е необходимост и предизвикателство пред съвременната българска педагогическа теория. С промяната на своите съставни компоненти тя ще бъде в състояние да отговори на перманентната необходимост на обществото за преодоляване на актуалните в последните години трудности при формирането и израстването на най-младото поколение български граждани. С оглед на съвременните потребности на обществото вече е актуална съвременната проблематика за иновационното реструктуриране на концепцията и съдържанието на теорията на възпитанието, в новия систематичен порядък на която е необходимо да се включи теорията за социално-правното образование и култура на педагога. Но този проблем би бил интересен предмет на друга разработка.

ЛИТЕРАТУРА

Закон за закрила на детето. Обн. ДВ, бр.48 от 13.06.2000 г., ... изм. и доп., бр. 28 от 05.04.2011 г.

Ненова, Л. (1990). Семейно право. Тълкувателен справочник. София: „Д-р Петър Берон“.

Семеен кодекс. В сила от 01.10.2009 г., Обн. ДВ, бр. 47 от 23.06.2009 г., ... изм. бр. 100 от 21.12.2010 г.

Цанкова, Ц. & et. al. (2009). *Коментар на новия Семеен кодекс*. София: ИК „Труд и право“.

SOCIAL IMPORTANCE OF PARENTS' RIGHTS AND OBLIGATIONS

Abstract. This paper has a basic aim theoretically to make an analysis of the social importance of parents' rights and obligations, according to the innovative family relations regulated by The Family Code from 2009. Discussed problems are a fundamental and basic part of contemporary social relationships. The following main sub-topics of parents' rights and obligations are included in this paper: essence, peculiarities, innovations, tendencie

Assoc. Prof. Tsetska Kolarova, PhD

✉ Sofia University “St. Kliment Ohridski”
1504, Sofia, Bulgaria
15, Tsar Osvoboditel Blvd.
tel. +359 2 8720 893
e-mail: kolarovac@abv.bg